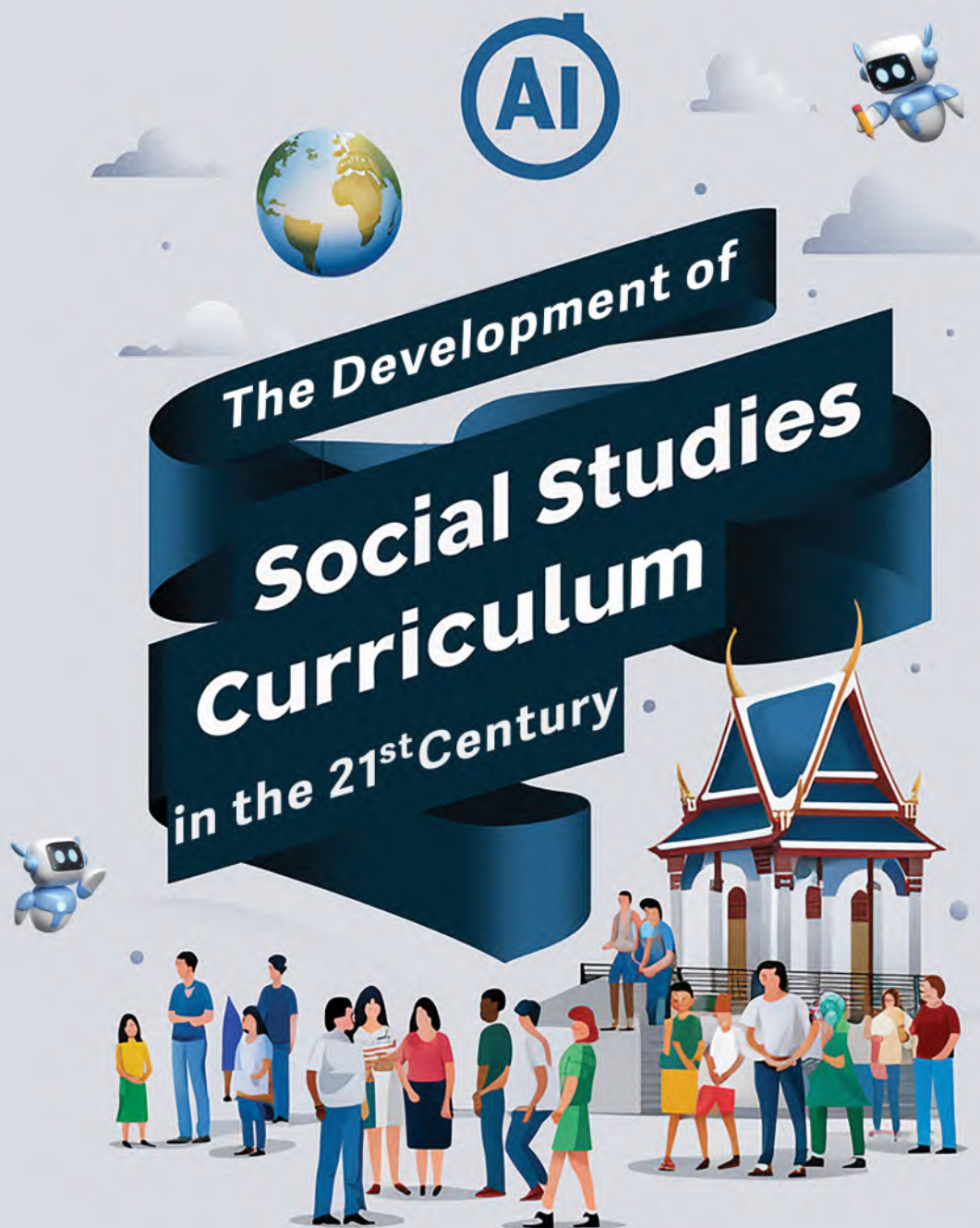

การพัฒนาหลักสูตร

สังคมศึกษา 21

ในศตวรรษที่

นิพัฏฐพนธ์ นันทะวงศ์

การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21

นิพัทธ์ นันทวงค์

การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21

ผู้เขียน นิพัทธ์พนธ์ นันทะวงศ์
ISBN 978-616-616-644-6
พิมพ์ครั้งที่ 1 กันยายน 2567
จำนวนพิมพ์ 30 เล่ม

ข้อมูลบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ

นิพัทธ์พนธ์ นันทะวงศ์.

การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 .-- กรุงเทพฯ : ดีเซมเบอร์รี่, 2567.
383 หน้า.

1. สังคมศึกษา -- หลักสูตร. I. ชื่อเรื่อง.

375.3

ISBN 978-616-616-644-6

จัดพิมพ์โดย นิพัทธ์พนธ์ นันทะวงศ์
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง 119 ถนนลำปาง-แม่ทะ หมู่ที่ 9
ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง 52100
โทรศัพท์ 054241303

ออกแบบและ บริษัท ดีเซมเบอร์รี่ จำกัด (สำนักพิมพ์ค่าน้ำ)
พิมพ์ที่ 248/7 ซอยมิตตคาม ถนนสามเสน
แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ 10300
โทรศัพท์มือถือ 0859977220
อีเมล 4decemberry@gmail.com

ราคา 400 บาท

ลิขสิทธิ์เป็นของผู้แต่ง ห้ามลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ นอกจากได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

คำนำ

หลักสูตรสังคมศึกษาถือได้ว่ามีสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการศึกษาในยุคปัจจุบัน ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกในศตวรรษที่ 21 การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีทักษะและสมรรถนะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการทำงานในอนาคต จึงเป็นภารกิจสำคัญของการจัดการศึกษา ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาให้มีความทันสมัย และสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและสังคม จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในบริบทของการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21

หนังสือ “การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21” เล่มนี้ ได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี รูปแบบ และแนวทางการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาที่มีความทันสมัยและเหมาะสมกับบริบทการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ตั้งแต่ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร ปรัชญา ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง แนวทางการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่เน้นการพัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 การวัดและประเมินผลตามสภาพจริง การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการจัดการเรียนรู้ ตลอดจนแนวโน้มและทิศทางการพัฒนาหลักสูตรในอนาคต

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับครู อาจารย์ นักการศึกษา และผู้ที่สนใจด้านการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา เพื่อนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และสามารถผลิตผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ พร้อมรับมือกับความท้าทายในศตวรรษที่ 21 ต่อไป

นิพัทธ์พนธ์ นันทะวงศ์
กันยายน 2567

สารบัญ

คำนำ.....	3
สารบัญ	4
สารบัญภาพ	8
สารบัญตาราง.....	9
บทที่ 1 ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับ การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา ในศตวรรษที่ 21	11
มโนทัศน์สำคัญ.....	13
ความหมายของหลักสูตร	14
ความสำคัญของหลักสูตร.....	15
องค์ประกอบของหลักสูตร.....	16
ระดับของหลักสูตร	18
ลักษณะของหลักสูตรสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21.....	20
ความเป็นมาของหลักสูตรสังคมศึกษา.....	21
สรุป.....	29
คำถามท้ายบท.....	30
เอกสารอ้างอิง	31
บทที่ 2 ปรัชญา ทฤษฎี และแนวคิด กับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา	33
มโนทัศน์สำคัญ.....	35
ปรัชญาการศึกษากับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	36
ปรัชญาสังคมศาสตร์และการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	45
ทฤษฎีจิตวิทยาการศึกษากับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา	52
ทฤษฎีการเรียนรู้กับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	61
ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์กับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	73
ทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์กับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	76
สรุป.....	80
คำถามท้ายบท.....	82
เอกสารอ้างอิง	83
บทที่ 3 รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา ในศตวรรษที่ 21	87
มโนทัศน์สำคัญ.....	89
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาตามแนวคิดของไทเลอร์	90
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาตามแนวคิดของทาบา	94
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาตามแนวคิดเชเลอร์ และอาเล็กซานเดอร์.....	100
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาตามแนวคิดของโอลิวา	106
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของฮันกินส์.....	111

รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของโบคมป์.....	114
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของเฮดี้ เฮย์ส เจคอบส์.....	116
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของ เดวิด เพอร์กินส์.....	118
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของสจ๊วต อุทรานันท์.....	121
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของ วิชัย วงษ์ใหญ่.....	123
รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของชนสิทธิ์ สิทธิสุนเนิน.....	126
การสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21.....	133
สรุป.....	139
คำถามท้ายบท.....	140
เอกสารอ้างอิง.....	141
บทที่ 4 การออกแบบและจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา ตามกรอบอิงมาตรฐานการศึกษาไทย	145
มโนทัศน์สำคัญ.....	147
แนวคิดมาตรฐานการศึกษาไทย.....	148
หลักสูตรสังคมศึกษาตามกรอบอิงมาตรฐานการศึกษาไทย	151
การออกแบบหน่วยการเรียนรู้สังคมศึกษาอิงมาตรฐาน.....	157
กลยุทธ์การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงบูรณาการ	165
สรุป.....	168
คำถามท้ายบท.....	169
เอกสารอ้างอิง.....	170
บทที่ 5 การวิเคราะห์ความต้องการจำเป็น เพื่อออกแบบหลักสูตรสังคมศึกษา	173
มโนทัศน์สำคัญ.....	175
การวิเคราะห์บริบทและความต้องการของผู้เรียน	176
การกำหนดจุดมุ่งหมายและผลลัพธ์การเรียนรู้.....	178
การกำหนดเนื้อหาและประสบการณ์การเรียนรู้.....	181
การจัดลำดับและเชื่อมโยงเนื้อหาในหลักสูตร	185
การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร.....	189
การวิเคราะห์ความสอดคล้องของหลักสูตรกับมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด	193
แนวทางการออกแบบหลักสูตรสังคมศึกษาเพื่อเสริมสร้างสมรรถนะผู้เรียนในศตวรรษที่ 21	197
สรุป.....	203
คำถามท้ายบท.....	204
เอกสารอ้างอิง.....	205
บทที่ 6 กระบวนการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา ในศตวรรษที่ 21	207
มโนทัศน์สำคัญ.....	209
การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	210
หลักการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	211
การนำหลักสูตรไปใช้และการปรับปรุงหลักสูตร.....	215
ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จในการนำหลักสูตรไปใช้	235

การนิเทศ กำกับ ติดตาม และประเมินผลการใช้หลักสูตร	236
สรุป.....	238
คำถามท้ายบท.....	239
เอกสารอ้างอิง	240
บทที่ 7 รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21	241
มโนทัศน์สำคัญ.....	243
การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ในหลักสูตรสังคมศึกษา.....	244
การจัดการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-Based Learning).....	248
การจัดการเรียนรู้แบบสืบเสาะ (Inquiry-Based Learning).....	250
การจัดการเรียนรู้โดยใช้โครงงานเป็นฐาน (Project-Based Learning).....	252
การจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Cooperative Learning).....	254
การจัดการเรียนรู้โดยใช้กรณีศึกษา (Case-Based Learning).....	257
การจัดการเรียนรู้โดยใช้การวิจัยเป็นฐาน (Research-Based Learning).....	260
การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ (Integrated Learning).....	263
การจัดการเรียนรู้แบบสะท้อนคิด (Reflective Learning).....	269
การจัดการเรียนรู้โดยใช้เกมเป็นฐาน (Game-Based Learning).....	271
สรุป.....	280
คำถามท้ายบท.....	281
เอกสารอ้างอิง	282
บทที่ 8 การประเมินผลหลักสูตรและการประเมินผลการเรียนรู้สังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21	285
มโนทัศน์สำคัญ.....	287
หลักการและแนวทางการวัดและประเมินผลในศตวรรษที่ 21.....	310
เครื่องมือและวิธีการประเมินผลการเรียนรู้สังคมศึกษา	312
รูปแบบการประเมินหลักสูตรสังคมศึกษา.....	303
การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน (Formative Assessment).....	315
การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน (Summative Assessment).....	318
การออกแบบเครื่องมือวัดและประเมินผลที่มีคุณภาพ ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ ในศตวรรษที่ 21	321
การประเมินจากสถานการณ์จำลองทางประวัติศาสตร์.....	324
การประเมินจากแฟ้มสะสมผลงานอิเล็กทรอนิกส์	324
การประเมินด้วยสื่อสังคมออนไลน์.....	324
การประเมินโดยใช้เกมออนไลน์.....	324
การประเมินทักษะการคิดขั้นสูงในศตวรรษที่ 21	325
การประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในศตวรรษที่ 21	328
สรุป.....	331
คำถามท้ายบท.....	332
เอกสารอ้างอิง	333

บทที่ 9 ทิศทางและแนวโน้มการพัฒนาหลักสูตร สังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21.....	339
มโนทัศน์สำคัญ.....	341
พลวัตหลักสูตรสังคมศึกษา.....	342
ความท้าทายหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21.....	344
แนวโน้มการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21.....	347
ทิศทางหลักสูตรสังคมศึกษาแนวโน้มใหม่ในศตวรรษที่ 21	349
สรุป.....	354
คำถามท้ายบท.....	356
เอกสารอ้างอิง	357
 บทที่ 10 หลักสูตรสังคมศึกษากับการพัฒนาสมรรถนะผู้เรียนสู่ความเป็นพลเมืองโลก	
ในศตวรรษที่ 21	359
มโนทัศน์สำคัญ.....	361
บทบาทของหลักสูตรสังคมศึกษาในการพัฒนาสมรรถนะผู้เรียนสู่ความเป็นพลเมืองโลก	362
การบูรณาการแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)	
ในหลักสูตรสังคมศึกษา.....	364
การสอดแทรกมิติการศึกษาเพื่อสันติภาพ (peace education)	
ในกระบวนการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา.....	367
การสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน	
ในการพัฒนาผู้เรียนสู่ความเป็นพลเมืองโลก.....	370
การวัดและประเมินผลสมรรถนะความเป็นพลเมืองโลก	372
สรุป.....	374
คำถามท้ายบท.....	375
เอกสารอ้างอิง	376
 ดัชนี.....	379
ประวัติผู้เขียน	383

สารบัญภาพ

ภาพที่ 2.1	กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนรู้อย่างลึกซึ้งของแบนดูรา.....	64
ภาพที่ 2.2	วงจรประสบการณ์การเรียนรู้ (Experiential Learning Cycle).....	67
ภาพที่ 3.1	รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรตามแนวคิดของไทเลอร์	92
ภาพที่ 3.2	กระบวนการพัฒนาหลักสูตรทั้ง 7 ขั้นตอนของทาบา.....	96
ภาพที่ 3.3	กระบวนการพัฒนาหลักสูตรอย่างเป็นระบบของเซเลอร์ และอาเล็กซานเดอร์.....	102
ภาพที่ 3.4	รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรของโอลิวา.....	109
ภาพที่ 3.5	รูปแบบการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21	135
ภาพที่ 7.1	กรอบแนวคิดเพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 (21st Century Learning Framework).....	246
ภาพที่ 8.1	การประเมินหลักสูตรของไทเลอร์	304
ภาพที่ 8.2	การประเมินหลักสูตรระดับปฏิบัติการของไทเลอร์.....	304

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1.1	แนวคิดเกี่ยวกับสังคมศึกษามีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา.....	28
ตารางที่ 2.1	ตารางสังเคราะห์การเปรียบเทียบแนวคิดปรัชญาการศึกษาและการประยุกต์ใช้ ในการพัฒนาหลักสูตรและการสอนสังคมศึกษา	44
ตารางที่ 2.2	เปรียบเทียบแนวคิดปรัชญาสังคมศาสตร์กับการประยุกต์ใช้ ในการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	52
ตารางที่ 2.3	ตารางสังเคราะห์การเปรียบเทียบแนวคิดจิตวิทยาการศึกษาทั้ง 7 สำนัก และการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการสอนสังคมศึกษา.....	59
ตารางที่ 2.4	แนวทางการนำทฤษฎีการเรียนรู้แต่ละประเภทมาประยุกต์ใช้ ในการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	71
ตารางที่ 2.5	แนวคิดสำคัญของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการสอนสังคมศึกษา.....	79
ตารางที่ 3.1	เปรียบเทียบรูปแบบการพัฒนาหลักสูตรตามแนวคิดนักการศึกษาที่สำคัญ ๆ พร้อมแนวทางการประยุกต์ใช้กับหลักสูตรสังคมศึกษา.....	131
ตารางที่ 4.1	ประเด็นเปรียบเทียบระหว่างตัวชี้วัดขั้นปีและตัวชี้วัดช่วงชั้น	154
ตารางที่ 7.1	สังเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิด ข้อดี ข้อเสีย และการนำไปประยุกต์ใช้ ในการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา.....	277
ตารางที่ 8.1	ข้อมูลการประเมินเพื่อพัฒนาหลักสูตรของ Stake.....	306
ตารางที่ 9.1	แนวโน้มและทิศทางการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21.....	352

เป้าหมายที่แท้จริงของการศึกษาควรมุ่งพัฒนามนุษย์
ให้เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ ทั้งในแง่สติปัญญา อารมณ์
สังคม วัฒนธรรม โดยมีเป้าหมายสำคัญ
คือการทำให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตในสังคมอย่าง
มีความสุขและเป็นพลเมืองที่สร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลง
ในทางบวก ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก

- Keri Facer -

บทที่

1

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนา หลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนา หลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21

บทนำที่สำคัญ

ในยุคที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม การศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและการทำงานในอนาคต ท่ามกลางสังคมที่มีความหลากหลายและซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาประเทศ หลักสูตรถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศึกษา เพราะเป็นแม่แบบหรือแผนแม่บทที่กำหนดเป้าหมาย เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล ที่จะขับเคลื่อนให้ผู้เรียนบรรลุถึงจุดหมายที่กำหนดไว้ การพัฒนาหลักสูตรจึงต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจถึงบริบทความเปลี่ยนแปลงของโลก ความต้องการของผู้เรียน สังคม และประเทศชาติ เพื่อใช้เป็นฐานในการออกแบบและจัดทำหลักสูตรที่มีความสอดคล้องและเหมาะสม

บทนี้มุ่งนำเสนอแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งเป็นองค์ความรู้สำคัญที่ผู้พัฒนาหลักสูตรจำเป็นต้องศึกษาและทำความเข้าใจ ประกอบด้วย ความหมายของหลักสูตร ความสำคัญของหลักสูตร องค์ประกอบของหลักสูตร ระดับของหลักสูตร ลักษณะสำคัญของหลักสูตรสมัยใหม่ และความเป็นมาของหลักสูตรสังคมศึกษาโดยผู้เขียนได้สังเคราะห์และบูรณาการแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งจากนักวิชาการไทยและต่างประเทศ ผสมผสานกับประสบการณ์และมุมมองของผู้เขียน เพื่อนำเสนอเนื้อหาที่มีความลุ่มลึก เชื่อมโยง และสอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน อันจะเป็นประโยชน์แก่นิสิตนักศึกษาครู ครู และบุคลากรทางการศึกษา ในการนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการออกแบบ พัฒนา และประเมินหลักสูตร ให้มีความสอดคล้องกับจุดหมายของการพัฒนาผู้เรียนได้อย่างแท้จริง

ความหมายของหลักสูตร

คำว่า “หลักสูตร” (Curriculum) มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน “Currere” ซึ่งแปลว่า “Running Course” หรือวิ่งแข่งขัน ซึ่งหมายถึงเส้นทางที่ใช้วิ่งจากจุดเริ่มต้นไปสู่เส้นชัย ต่อมาได้นำมาใช้ในทางการศึกษา โดยเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเหมือนกับการวิ่งแข่งขัน เริ่มจากจุดเริ่มต้นคือ การกำหนดจุดหมายของการศึกษา แล้วกำหนดวิธีการในการไปสู่จุดหมายนั้น โดยมีเนื้อหาสาระเป็นเส้นทางวิ่ง มีกิจกรรมการเรียนรู้เป็นรองเท้าวิ่ง ครูเป็นผู้ฝึกสอน จนกระทั่งผู้เรียนวิ่งไปถึงเส้นชัยคือบรรลุจุดหมายที่วางไว้ (Taba, 1962)

นักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้อย่างหลากหลาย แต่สามารถสรุปและจัดกลุ่มความหมายได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ (Dewey, 1956; Good, 1973; Saylor & Alexander, 1974; พิจิตรา ธงพานิช, 2556)

1. **หลักสูตรในฐานะเนื้อหาวิชา (Curriculum as content/subject matter)** เป็นการมองว่าหลักสูตรประกอบด้วยรายวิชาหรือเนื้อหาสาระที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาและเรียนรู้ เช่น หลักสูตรคณิตศาสตร์ หมายถึง รายวิชาคณิตศาสตร์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระด้านต่าง ๆ ของคณิตศาสตร์ที่ถูกจัดไว้อย่างมีระบบ

2. **หลักสูตรในฐานะแผนการจัดการเรียนรู้ (Curriculum as plan)** เป็นการมองว่าหลักสูตรเป็นแผนหรือแนวทางการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยมีการกำหนดจุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ แนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดประเมินผล เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้ ทักษะ และเจตคติตามที่หลักสูตรต้องการ เช่น หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นแผนหรือกรอบการจัดการศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดขึ้นเพื่อให้สถานศึกษาทั่วประเทศใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้

3. **หลักสูตรในฐานะมวลประสบการณ์ (Curriculum as experience)** เป็นการมองว่าหลักสูตรคือประสบการณ์ทั้งหมดที่ผู้เรียนได้รับระหว่างที่อยู่ในความดูแลของสถานศึกษา ทั้งประสบการณ์ในห้องเรียน นอกห้องเรียน และนอกโรงเรียน โดยมีสถานศึกษาเป็นผู้วางแผนและจัดให้ เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้ ทักษะ เจตคติ และค่านิยมที่ตั้งาม

4. **หลักสูตรในฐานะกิจกรรมที่ผู้เรียนปฏิบัติ (Curriculum as activity)** เป็นการมองว่าหลักสูตรประกอบด้วยสิ่งที่ผู้เรียนต้องกระทำ ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ออกแบบมาเพื่อให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติและสร้างความรู้ด้วยตนเอง เช่น การทดลอง การอภิปราย การทำโครงงาน และการเรียนรู้ในสถานการณ์จริง เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ผ่านการกระทำ (Learning by doing) ตามแนวคิดของ John Dewey

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า หลักสูตร หมายถึง แผนหรือกรอบการจัดการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ กระบวนการจัดการเรียนรู้ และการวัดประเมินผล เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถ ทักษะ และคุณลักษณะตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยหลักสูตรมีความหมายครอบคลุมทั้งในแง่ของแผนที่เขียนขึ้น (Written Curriculum) การนำแผนไปสู่การปฏิบัติ (Implemented Curriculum) และผลของการปฏิบัติที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน (Attained Curriculum) และเห็นได้ว่าหลักสูตรไม่เพียงแต่มีความหมายกว้างไปกว่ารายวิชาหรือเนื้อหาสาระเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงประสบการณ์และกิจกรรมการเรียนรู้ที่สถานศึกษาจัดให้แก่ผู้เรียนอย่างต่อเนื่องด้วย

ความสำคัญของหลักสูตร

หลักสูตรเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการศึกษา เนื่องจากเป็นแนวทางในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการศึกษา และพัฒนาผู้เรียนไปสู่คุณลักษณะที่พึงประสงค์ หลักสูตรจึงมีความสำคัญในหลายประการ ดังนี้ (ชนสิทธิ์ สิทธิสุนทร, 2564; ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, 2559; มารุต พัฒนาผล, 2567)

1. เป็นแผนแม่บทในการจัดการเรียนการสอน

หลักสูตรเปรียบเสมือนแผนที่นำทางในการจัดการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยกำหนดกรอบและทิศทางของการจัดการศึกษา เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ หลักสูตรจะระบุองค์ประกอบสำคัญต่าง ๆ เช่น จุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ กิจกรรมการเรียนการสอน สื่อการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นแนวทางให้ครูผู้สอนนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ

2. เป็นเครื่องมือในการพัฒนาผู้เรียน

หลักสูตรเป็นเสมือนพิมพ์เขียวในการกำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนที่พึงประสงค์ โดยระบุสิ่งที่ผู้เรียนพึงได้รับการจัดการศึกษา ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ หลักสูตรจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย อันจะนำไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

3. เป็นเครื่องมือในการประกันคุณภาพการศึกษา

หลักสูตรเป็นตัวบ่งชี้สำคัญของคุณภาพการศึกษา เนื่องจากหลักสูตรที่มีคุณภาพย่อมส่งผลต่อการจัดการเรียนการสอนที่มีคุณภาพ และนำไปสู่การผลิตผู้เรียนที่มีคุณภาพออกสู่สังคม การพัฒนาหลักสูตรให้มีความทันสมัย สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและสังคม และมีความเป็นสากล จะช่วยยกระดับคุณภาพการศึกษาและสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย

4. เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจร่วมกัน

หลักสูตรเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง และชุมชน เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนไปสู่เป้าหมายเดียวกัน หลักสูตรจะกำหนดกรอบและทิศทางที่ชัดเจน ทำให้ทุกฝ่ายเห็นเป้าหมายร่วมกันและสามารถประสานความร่วมมือเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ

หลักสูตรมีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศ เนื่องจากหลักสูตรที่มีคุณภาพจะช่วยพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 และสามารถขับเคลื่อนประเทศไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน หลักสูตรจึงเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันของประเทศและการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน

นอกจากนี้ หลักสูตรยังมีความสำคัญในแง่ของการเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมการณ์ของชาติ หลักสูตรสามารถส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีความรักและหวงแหนในมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ และมีจิตสำนึกในการธำรงรักษาสืบสานมรดกเหล่านี้ไว้ หลักสูตรจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติจากรุ่นสู่รุ่น

จากความสำคัญของหลักสูตรที่กล่าวมาทั้งหมด จึงเห็นได้ว่าหลักสูตรเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศึกษาที่มีผลกระทบในวงกว้าง ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ไปจนถึงระดับสังคมและประเทศชาติ ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรให้มีคุณภาพ ควรคำนึงถึงบริบทและความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน จะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพการศึกษา พัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และวางรากฐานสำหรับการพัฒนาประเทศไปสู่ความยั่งยืนในที่สุดอย่างไรก็ตามในบริบทของศตวรรษที่ 21 หลักสูตรจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลกที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการก้าวกระโดดของเทคโนโลยีดิจิทัล ความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อม หรือความขัดแย้งทางสังคมและวัฒนธรรม หลักสูตรจึงต้องสร้างความสมดุลระหว่างการสืบทอดมรดกทางปัญญาของมนุษยชาติ การพัฒนาทักษะการคิดขั้นสูง และการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้สามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้อย่างมีสติและการคิดอย่างรอบด้าน

องค์ประกอบของหลักสูตร

หลักสูตรทุกหลักสูตร แม้จะมีความแตกต่างหลากหลายในรายละเอียด ล้วนประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญเหมือนกัน 4 ส่วน ได้แก่ (Tyler, 1949; Taba, 1962; Saylor & Alexander, 1974; สังกัด อุทรานันท์, 2532; พิจิตรา ธงพานิช, 2556)

1. **จุดมุ่งหมายหรือจุดประสงค์ (Aims/Goals/Objectives)** หมายถึง ความตั้งใจหรือความคาดหวังที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน หลังจากที่ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตร ซึ่งครอบคลุมทั้งความรู้ ทักษะ และเจตคติ ทั้งนี้จุดมุ่งหมายของหลักสูตรมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับกว้างที่เป็นจุดมุ่งหมายของหลักสูตรโดยรวม (Curriculum Aims) ลงมาเป็นจุดประสงค์ของสาระการเรียนรู้ จนถึงจุดประสงค์ของรายวิชาต่าง ๆ ที่มีลักษณะชัดเจนและวัดได้ (Specific/Behavioral Objectives) จุดมุ่งหมายของหลักสูตรนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นตัวกำหนดทิศทาง ขอบข่าย และเนื้อหาสาระของการจัดการเรียนรู้ทั้งหมด รวมทั้งเป็นสิ่งที่ใช้ในการตรวจสอบความสำเร็จของหลักสูตรว่าสามารถบรรลุตามที่ตั้งใจไว้หรือไม่

2. **เนื้อหาสาระ (Content or subject matter)** เป็นองค์ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับการคัดเลือกและจัดระบบ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายที่กำหนด เนื้อหาสาระอาจจัดในรูปแบบของรายวิชาแยกตามสาขาวิชาหรือศาสตร์ต่าง ๆ หรือจัดแบบบูรณาการข้ามศาสตร์ การกำหนดเนื้อหาสาระต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย ความเหมาะสมกับวัยและพื้นฐานของผู้เรียน ความทันสมัย มีความหมายและประโยชน์ต่อผู้เรียนในการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง รวมทั้งต้องสอดคล้องกับเวลาเรียนที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร

3. **วิธีการจัดประสบการณ์การเรียนรู้หรือกิจกรรมการเรียนรู้ (Instructional Activities)** คือกระบวนการที่ครูจัดให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน ผ่านกิจกรรมและวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร การกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนควรให้สอดคล้องกับเนื้อหาสาระ ตอบสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล ส่งเสริมกระบวนการคิดและทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เน้นให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริง นอกจากนี้ยังควรมีความหลากหลาย ยืดหยุ่น สร้างแรงจูงใจ และเหมาะสมกับวัย ความสนใจ และความสามารถของผู้เรียน

4. การวัดและประเมินผล (Evaluation) เป็นกระบวนการเก็บรวบรวม ตรวจสอบ ตัดสินและแปลความหมายข้อมูล เพื่อตรวจสอบว่าผู้เรียนมีความก้าวหน้าและบรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตรมากน้อยเพียงใด การประเมินผลหลักสูตรสามารถทำได้หลายระดับ ตั้งแต่การประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นรายบุคคล การประเมินในระดับชั้นเรียน ระดับสาระการเรียนรู้ ไปจนถึงการประเมินหลักสูตรในภาพรวมทั้งฉบับ ผลจากการประเมินจะเป็นข้อมูลป้อนกลับที่สำคัญในการปรับปรุงและพัฒนาทั้งตัวผู้เรียน การจัดการเรียนการสอนของครู และตัวหลักสูตรเอง ดังนั้นการวัดและประเมินผลจึงควรใช้วิธีการที่หลากหลายเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องและสอดคล้องกับสภาพจริง เน้นการประเมินเพื่อพัฒนา (Formative) มากกว่าการประเมินเพื่อตัดสิน (Summative) และให้ความสำคัญกับการนำผลการประเมินไปใช้ปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนรู้และตัวหลักสูตรให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

สิ่งสำคัญที่พึงตระหนักคือ องค์ประกอบทั้ง 4 ส่วนของหลักสูตรมิได้แยกจากกันโดยเด็ดขาด แต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดและเป็นกระบวนการต่อเนื่อง กล่าวคือ การกำหนดจุดมุ่งหมายหลักสูตร ส่งผลต่อการเลือกเนื้อหาสาระ ซึ่งส่งผลต่อการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอน ในขณะที่เดียวกันการประเมินผลก็จะช่วยให้เห็นว่าการจัดการเรียนการสอนที่จัดขึ้นนั้นบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรหรือไม่ อันจะนำมาสู่การปรับปรุงหลักสูตรทั้งระบบ

เห็นได้ว่าองค์ประกอบทั้ง 4 ส่วนนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด โดยจุดมุ่งหมายเป็นแกนสำคัญในการกำหนดเนื้อหาและกิจกรรม ซึ่งจะถูกนำไปสู่การปฏิบัติจริงผ่านกระบวนการนำหลักสูตรไปใช้อย่างเป็นระบบ และมีการประเมินผลอย่างต่อเนื่องเพื่อตรวจสอบความสำเร็จและนำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตรต่อไป การออกแบบหลักสูตรที่ดีจึงต้องสร้างความสอดคล้องและสัมพันธ์เชิงระบบระหว่างองค์ประกอบหลักเหล่านี้ เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งและมีความหมายอันนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์และการวิเคราะห์สังเคราะห์แนวคิดที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนมีความเห็นว่า นอกจากองค์ประกอบพื้นฐานทั้ง 4 ด้านข้างต้นแล้ว การพัฒนาหลักสูตรในยุคปัจจุบันควรให้ความสำคัญกับอีกหนึ่งองค์ประกอบสำคัญ นั่นคือ ทรัพยากรและระบบสนับสนุนการนำหลักสูตรไปใช้ เนื่องจากองค์ประกอบนี้เป็นปัจจัยเอื้อที่จะส่งเสริมให้การนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุเป้าหมายของหลักสูตรได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงขอเสนอการสังเคราะห์องค์ประกอบสำคัญของหลักสูตรตามมุมมองของผู้เขียน ซึ่งประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ โดยมีรายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบ ดังนี้

1. จุดมุ่งหมายและผลลัพธ์การเรียนรู้ (Aims and Learning Outcomes) เป็นการกำหนดเป้าหมายและความคาดหวังที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนหลังจบหลักสูตร ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ จุดมุ่งหมายนี้จะเป็นตัวกำหนดทิศทางของหลักสูตรทั้งหมด และใช้เป็นเกณฑ์ในการประเมินความสำเร็จของหลักสูตร

2. เนื้อหาและโครงสร้างการจัดการเรียนรู้ (Content and Structure) เป็นการคัดเลือกและจัดระบบเนื้อหาสาระ ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์การเรียนรู้ที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร ในรูปแบบที่เชื่อมโยงและบูรณาการกัน ให้สอดคล้องกับเวลา ความสนใจและระดับพัฒนาการของผู้เรียน และตอบโจทย์ทักษะในศตวรรษที่ 21

3. ยุทธศาสตร์และวิธีการจัดการเรียนรู้ (Learning Strategies and Methods) เน้นการออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้ลงมือปฏิบัติจริงผ่านกระบวนการกลุ่ม และ

ใช้โครงงานหรือปัญหาเป็นฐาน มีความหลากหลาย ยืดหยุ่น ส่งเสริมพัฒนาการรอบด้าน และตอบสนองต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล

4. **การวัดและประเมินผล (Assessment and Evaluation)** เน้นการประเมินตามสภาพจริง ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ทั้งการประเมินเพื่อพัฒนา (Formative) และประเมินเพื่อตัดสิน (Summative) โดยมีการกำหนดเกณฑ์และเครื่องมือประเมินอย่างชัดเจน ควรเน้นการประเมินทั้งในระดับชั้นเรียน หลักสูตร และการประเมินตนเองของผู้เรียน

5. **ทรัพยากรและปัจจัยสนับสนุน (Resources and Support Systems)** การจัดหาทรัพยากร สื่อ เทคโนโลยี งบประมาณ บุคลากร และแหล่งเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับการนำหลักสูตรไปใช้ รวมถึงระบบสนับสนุนต่าง ๆ เช่น ระบบการพัฒนาครู การนิเทศ ติดตาม และประเมินผลหลักสูตร เพื่อส่งเสริมให้การนำหลักสูตรไปใช้ประสบผลสำเร็จ

การออกแบบหลักสูตรโดยคำนึงถึงองค์ประกอบทั้ง 5 ส่วนนี้อย่างเป็นระบบ และสร้างความสอดคล้องเชื่อมโยงตั้งแต่การกำหนดจุดมุ่งหมายไปจนถึงการประเมินผล รวมถึงการสนับสนุนการนำหลักสูตรไปใช้ จะทำให้หลักสูตรมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาผู้เรียนได้บรรลุเป้าหมายอย่างแท้จริง

ระดับของหลักสูตร

หลักสูตรมิได้หมายถึงเพียงเอกสารหลักสูตรที่เขียนขึ้นเท่านั้น แต่ครอบคลุมไปถึงการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติ และหลักสูตรที่เกิดขึ้นจริงกับผู้เรียน ซึ่งอาจแตกต่างไปจากสิ่งที่เขียนไว้ในเอกสาร นักการศึกษาจึงแบ่งระดับของหลักสูตรออกเป็น 5 ระดับ ได้แก่ (สมิตร คุณากร, 2523; รุ่งทิวา จันทน์วัฒนวงศ์, 2552)

1. **หลักสูตรระดับอุดมการณ์ (Ideal Curriculum)** เป็นหลักสูตรตามอุดมคติซึ่งเป็นแนวคิด ทฤษฎี ปรัชญา และความเชื่อของนักการศึกษาหรือผู้เชี่ยวชาญ ที่มีความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้เรียน ควรได้เรียนรู้และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ หลักสูตรระดับนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นแนวคิดพื้นฐาน ที่ผู้พัฒนาหลักสูตรใช้ในการออกแบบและเขียนหลักสูตร

2. **หลักสูตรระดับปกติ (Formal Curriculum)** เป็นหลักสูตรที่มีการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นเอกสารอย่างเป็นทางการ โดยปกติจะถูกเขียนขึ้นโดยหน่วยงานที่รับผิดชอบการจัดการศึกษา ในแต่ละระดับ เช่น หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานที่พัฒนาขึ้นโดยกระทรวงศึกษาธิการ หลักสูตรระดับปกติ ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ได้แก่ ความนำ หลักการ จุดหมาย โครงสร้าง คำอธิบายรายวิชา เกณฑ์การจบหลักสูตร เป็นต้น หลักสูตรระดับนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงเจตนารมณ์และแนวปฏิบัติที่เป็นทางการ สำหรับการนำไปใช้ในสถานศึกษา

3. **หลักสูตรระดับการรับรู้ (Perceived Curriculum)** เป็นหลักสูตรในระดับการรับรู้หรือ ความเข้าใจของผู้ที่นำหลักสูตรไปใช้ ซึ่งส่วนใหญ่คือครูผู้สอน ความเข้าใจของครูที่มีต่อหลักสูตรมีความสำคัญ มาก เพราะจะส่งผลโดยตรงต่อการแปลงหลักสูตรสู่การสอนในชั้นเรียน หลักสูตรที่ถูกรับรู้ของครูแต่ละคน อาจแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ การตีความ ทศนคติ และความเชื่อ แม้ว่าจะใช้หลักสูตรตามเอกสาร ฉบับเดียวกันก็ตาม

4. **หลักสูตรระดับปฏิบัติการ (Operational Curriculum)** เป็นหลักสูตรที่เกิดขึ้นจริงในชั้นเรียนที่ครูและผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้ ซึ่งอาจมีความแตกต่างไปจากสิ่งที่เขียนไว้ในหลักสูตรตามเอกสารทั้งในส่วนของเนื้อหา วิธีการสอน สื่อการเรียนรู้ และการวัดประเมินผล ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความหลักสูตรของครู สภาพจริงในห้องเรียน และข้อจำกัดต่าง ๆ ของสถานศึกษา หลักสูตรระดับนี้จึงเป็นหลักสูตรที่มีความเป็นพลวัตและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและสถานการณ์ต่าง ๆ

5. **หลักสูตรระดับประสบการณ์ (Experiential Curriculum)** เป็นหลักสูตรที่เกิดขึ้นกับตัวผู้เรียนจริง กล่าวคือเป็นประสบการณ์ที่ผู้เรียนได้รับจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกชั้นเรียน หลักสูตรระดับนี้อาจแตกต่างจากหลักสูตรที่ใช้ในชั้นเรียน เพราะผู้เรียนแต่ละคนมีพื้นฐานความสามารถ ความสนใจ และวิธีการเรียนรู้ที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นสิ่งที่ผู้เรียนแต่ละคนได้รับหรือเกิดการเรียนรู้ขึ้นจึงแตกต่างกันออกไป แม้ว่าจะอยู่ในชั้นเรียนเดียวกันก็ตาม

นอกจากการแบ่งระดับหลักสูตรที่เริ่มจากแนวคิดนามธรรมไปสู่การปฏิบัติจริงดังกล่าวแล้ว หลักสูตรยังสามารถแบ่งตามระดับการบริหารจัดการศึกษาของแต่ละประเทศได้ด้วย เช่น ในประเทศไทยมีการแบ่งหลักสูตรเป็น 3 ระดับ (รุ่งทิวา จันทน์วัฒนวงษ์, 2552) ได้แก่

1. **หลักสูตรระดับชาติ** เป็นหลักสูตรแม่บทสำหรับใช้เป็นกรอบและแนวทางการจัดการศึกษาในภาพรวมของประเทศ เช่น หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นต้น

2. **หลักสูตรระดับท้องถิ่น** เป็นหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นโดยสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น โดยยึดหลักสูตรระดับชาติเป็นแกนกลาง เช่น หลักสูตรท้องถิ่นของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

3. **หลักสูตรระดับสถานศึกษา** เป็นหลักสูตรที่สถานศึกษาแต่ละแห่งนำหลักสูตรระดับชาติและระดับท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบท สภาพปัญหา และความต้องการของสถานศึกษา

การทำความเข้าใจระดับของหลักสูตรทั้ง 2 แบบนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องตระหนักถึงความซับซ้อนของหลักสูตร และรู้ว่าสิ่งที่ระบุไว้ในเอกสารหลักสูตรอาจแตกต่างจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับผู้เรียน การวิจัยและพัฒนาหลักสูตรจึงต้องให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติ และติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่องในระดับชั้นเรียน เพื่อลดช่องว่างระหว่างหลักสูตรอุดมคติกับหลักสูตรที่ผู้เรียนได้รับจริง อันจะนำไปสู่การปรับปรุงหลักสูตรให้สามารถพัฒนาผู้เรียนได้บรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เห็นได้ว่าระดับของหลักสูตรในการจัดการศึกษามีความแตกต่างหลากหลายตั้งแต่ระดับนามธรรมที่เป็นแนวคิดอุดมการณ์ไปจนถึงระดับรูปธรรมที่ใช้ในสถานศึกษาจริง โดยหลักสูตรแต่ละระดับจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นลำดับขั้น โดยอิงกับบริบทและความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่ต่างกันไป นับตั้งแต่หลักสูตรระดับชาติที่กำหนดกรอบความรู้กว้าง ๆ สำหรับผู้เรียนทั้งประเทศ หลักสูตรระดับท้องถิ่นที่ตอบสนองต่อสภาพเฉพาะของแต่ละพื้นที่ และหลักสูตรระดับสถานศึกษาที่คำนึงถึงความพร้อมและความต้องการของผู้เรียนในแต่ละโรงเรียน ซึ่งทุกระดับจะมีความสอดคล้องและเสริมเติมเต็มซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปอย่างมีระบบและสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายในการสร้างคนที่มีคุณภาพทั้งในระดับประเทศ ท้องถิ่น และตัวผู้เรียนเองได้อย่างแท้จริง

ในยุคปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง การพัฒนาหลักสูตรในแต่ละระดับจึงจำเป็นต้องมีความยืดหยุ่น ปรับตัวได้ทันต่อสถานการณ์ และเปิดกว้างต่อการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นผู้กำหนดนโยบาย ผู้ปฏิบัติ ผู้เรียน และชุมชน เพื่อร่วมกันกำหนด

เป้าหมายและแนวทางการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทที่หลากหลาย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีศักยภาพในการเรียนรู้และปรับตัว และพร้อมเผชิญกับความท้าทายในโลกอนาคตได้อย่างเท่าทัน

ลักษณะของหลักสูตรสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21

การเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างก้าวกระโดดในศตวรรษที่ 21 ทั้งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง รวมถึงการหลั่งไหลของข้อมูลข่าวสารและการไร้พรมแดนของการสื่อสาร กำลังส่งผลกระทบต่อทุกมิติของการดำรงชีวิตและการเรียนรู้ในปัจจุบัน ผู้เรียนในยุคนี้จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่จำเป็นเพื่อให้สามารถเผชิญความท้าทายและใช้ประโยชน์จากโอกาสต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักสูตรในศตวรรษที่ 21 จึงต้องได้รับการพัฒนาให้มีลักษณะสำคัญ ดังนี้ (Kivunja, 2015; ไพฑูรย์ สีนลารัตน์, 2563; วิจารย์ พานิช, 2564; มาร์ต พัฒนาผล, 2567)

1. หลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Student-centered)

การจัดการศึกษาแบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางถือเป็นหัวใจสำคัญของหลักสูตรสมัยใหม่ โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติและสร้างความรู้ด้วยตนเองผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและประสบการณ์ การเรียนรู้ที่หลากหลาย ในการออกแบบหลักสูตรและการเรียนการสอน ผู้สอนจะต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ความสนใจ ความถนัด และรูปแบบการเรียนรู้ที่เฉพาะตัวของผู้เรียน โดยจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้เรียนสามารถเลือกวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตน และมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ของตนเอง เพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-directed learning) และสร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong learning)

2. หลักสูตรที่บูรณาการความรู้ข้ามศาสตร์ (Interdisciplinary)

ในโลกที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันมากขึ้น การแก้ปัญหาและการสร้างนวัตกรรมจำเป็นต้องใช้ความรู้จากหลายสาขาวิชา หลักสูตรสมัยใหม่จึงเน้นการบูรณาการความรู้ข้ามศาสตร์ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงและประยุกต์ใช้ความรู้จากศาสตร์ต่าง ๆ ในการทำความเข้าใจและจัดการกับประเด็นที่ซับซ้อนได้อย่างเป็นองค์รวม ตัวอย่างเช่นการเรียนรู้แบบสะเต็มศึกษา (STEM) ที่นำความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี วิศวกรรมศาสตร์ และคณิตศาสตร์ มาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาในชีวิตจริง หรือการเรียนรู้แบบสเต็มศึกษา (STEAM) ที่เพิ่มองค์ประกอบของศิลปะ (Arts) เข้าไปในสะเต็มศึกษา เพื่อส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และการออกแบบควบคู่ไปกับการคิดเชิงวิเคราะห์และการแก้ปัญหา นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้แบบข้ามสาขา (Transdisciplinary) ที่บูรณาการความรู้จากศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อสร้างองค์ความรู้หรือนวัตกรรมใหม่ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมองเห็นภาพเชื่อมโยง คิดเป็นระบบ และมีมุมมองที่กว้างขึ้นในการค้นหาทางออกที่สร้างสรรค์

3. หลักสูตรที่ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล

ในยุคดิจิทัล เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเรียนรู้และการเข้าถึงความรู้ หลักสูตรสมัยใหม่จึงต้องนำเทคโนโลยีมาใช้ในการออกแบบและจัดการเรียนรู้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ความยืดหยุ่น และโอกาสในการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การใช้ระบบการจัดการเรียนรู้ออนไลน์ (LMS) สื่อมัลติมีเดียดิจิทัล เทคโนโลยีความเป็นจริง

เสมือน (VR) ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในการนำเสนอเนื้อหาและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ รวมถึงการใช้เทคโนโลยีในการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ เช่น การวิเคราะห์ข้อมูลผู้เรียน (Learning Analytics) เพื่อปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การใช้เทคโนโลยีในหลักสูตรต้องคำนึงถึงความพร้อมและความเหมาะสมของบริบท เพื่อไม่ให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และต้องควบคู่ไปกับการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อและเทคโนโลยีให้แก่ผู้เรียนด้วย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าหลักสูตรสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องมีลักษณะสำคัญที่แตกต่างไปจากหลักสูตรแบบดั้งเดิม ทั้งในด้านปรัชญาการศึกษา เป้าหมายการเรียนรู้ วิธีการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนการวัดและประเมินผล โดยต้องปรับเปลี่ยนจากการเน้นเนื้อหาความรู้ไปสู่การพัฒนาทักษะและสมรรถนะที่จำเป็น จากครูเป็นศูนย์กลางสู่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง จากการแยกศาสตร์สู่การบูรณาการความรู้จากการสอนในชั้นเรียนสู่การเรียนรู้ได้ทุกที่ทุกเวลาผ่านเทคโนโลยี

นอกจากนี้ หลักสูตรสมัยใหม่ยังต้องคำนึงถึงการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ความเป็นพลเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรม และจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญยิ่งของมนุษย์ในยุคนี้ด้วย การพัฒนาหลักสูตรให้มีลักษณะดังกล่าวจะช่วยให้การศึกษาคือการตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนสังคม และโลกที่เปลี่ยนแปลงไป อันจะนำไปสู่การสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่พร้อมขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศและมนุษยชาติให้ก้าวหน้าอย่างยั่งยืนต่อไปนอกจากลักษณะสำคัญดังกล่าวแล้ว หลักสูตรสมัยใหม่ยังต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนในเชิงคุณค่า ตั้งแต่ด้านจริยธรรม ความรับผิดชอบต่อสังคม การเคารพความหลากหลาย การมีจิตสำนึกสากล และการมีจิตอาสา เพื่อผลิตพลเมืองที่มีคุณภาพของโลกในอนาคต ดังนั้นการพัฒนาหลักสูตรจึงเป็นเรื่องท้าทายที่ต้องคิดนอกกรอบกล้าที่จะปรับเปลี่ยน และสร้างสรรค์นวัตกรรมทางหลักสูตร เพื่อให้สามารถตอบโจทย์การเปลี่ยนแปลงของโลกและความต้องการใหม่ ๆ ของผู้เรียนและสังคมได้อย่างทัน่วงที่

ความเป็นมาของหลักสูตรสังคมศึกษา

1. ความหมายของวิชาสังคมศึกษา

สังคมศึกษา เป็นสหวิทยาการที่นำเนื้อหาสาระและวิธีการจากสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มาศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และสังคม ทั้งในแง่พฤติกรรม ความสัมพันธ์ การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดีที่มีความรู้ มีทักษะ มีเหตุผล และมีคุณธรรม สามารถปรับตัวและดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข (อิทธิเดช น้อยไม้, 2560) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนักการศึกษาตะวันตก เช่น เพรสตัน (Preston, 1988) ที่กล่าวว่าสังคมศึกษาเน้นการนำเนื้อหาจากสังคมศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ มาจัดให้เหมาะกับการสอนในชั้นเรียน

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันความหมายของสังคมศึกษาได้ขยายขอบเขตกว้างขึ้น ไม่จำกัดอยู่แค่การบูรณาการความรู้จากสังคมศาสตร์ แต่ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาทักษะศตวรรษที่ 21 ที่จำเป็นสำหรับการเป็นพลเมืองและพลโลกที่ดี เช่น ทักษะการคิดวิเคราะห์ การคิดสร้างสรรค์ การคิดเชิงวิพากษ์ การสื่อสารและร่วมมือทำงาน การเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม เป็นต้น (Cruz & Bermudez, 2020) รวมถึงมีการนำแนวคิดความเป็นพลเมืองในระดับโลกาภิวัตน์มาใช้เพิ่มขึ้น เช่น การเรียนรู้เกี่ยวกับความท้าทายระดับโลก การมีความรับผิดชอบต่อในฐานะพลโลก การยอมรับความหลากหลาย เป็นต้น

2. ลักษณะสำคัญของหลักสูตรสังคมศึกษา

หลักสูตรสังคมศึกษามีลักษณะการจัดเนื้อหาที่หลากหลายและยืดหยุ่น โดยอาจจัดเป็นแบบสหวิทยาการที่บูรณาการความรู้จากหลายศาสตร์เข้าด้วยกัน หรือจัดเป็นรายวิชาแยกย่อยในลักษณะวิชาเดี่ยวก็ได้ แต่ไม่ว่าจะจัดในลักษณะใด เนื้อหาหลักจะมุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาความสามารถในการปรับตัวและแก้ปัญหาเพื่อดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างราบรื่นซึ่งในปัจจุบันหลักสูตรสังคมศึกษาในระดับสากลให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้เรียนให้รับมือกับประเด็นความท้าทายทางสังคมระดับโลก เช่น ความเหลื่อมล้ำ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สิทธิมนุษยชน เป็นต้น และมีแนวโน้มใช้หลักสูตรแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary Curriculum) มากขึ้น เพื่อสร้างการเรียนรู้เชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริง (Morin et al., 2020) เช่น การเชื่อมโยงประเด็นทางสังคม สิ่งแวดล้อม กับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น

นอกจากนี้หลักสูตรสังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 ยังเน้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ที่ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ เช่น การใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ การใช้ปัญหาเป็นฐานการเรียนรู้ การทำโครงงาน การใช้เกมและจำลองสถานการณ์ เป็นต้น เพื่อส่งเสริมทักษะการคิดขั้นสูง การคิดสร้างสรรค์ การสื่อสารและร่วมมือทำงาน และการประยุกต์ใช้ความรู้ในสถานการณ์ที่หลากหลาย

3. จุดมุ่งหมายของหลักสูตรสังคมศึกษา

จุดมุ่งหมายของหลักสูตรสังคมศึกษาในอดีต มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความเข้าใจ ทักษะ และค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกันในสังคมและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น ความเข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์ของมนุษย์ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต การพัฒนาทักษะการคิด การแก้ปัญหา การตัดสินใจ การประมวลผลข้อมูล การส่งเสริมค่านิยมประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วมในสังคม เป็นต้น (อิทธิเดช น้อยไม้, 2560)

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันจุดมุ่งหมายหลักของหลักสูตรสังคมศึกษาได้ขยายขอบเขตไปสู่การส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) โดยมุ่งให้ผู้เรียนเข้าใจความเชื่อมโยงและเกื้อกูลกันระหว่างมิติสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อโลกและความเป็นพลเมืองโลก ปลูกฝังค่านิยมด้านความเท่าเทียม ความเป็นธรรม การเคารพในความหลากหลาย และเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยเน้นการคิดเชิงอนาคต (Futures Thinking) เช่น การคาดการณ์การวางแผนสำหรับอนาคต การออกแบบอนาคต เป็นต้น นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 เช่น ทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาที่ซับซ้อน การสื่อสารและร่วมมือทำงาน การใช้เทคโนโลยี การเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม เป็นต้น

4. พัฒนาการของวิชาสังคมศึกษาในประเทศไทย

วิชาสังคมศึกษาเริ่มมีการจัดการเรียนการสอนเป็นรูปธรรมชัดเจนในหลักสูตรไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2438 โดยในช่วงแรกได้มีการแฝงอยู่ในวิชาภาษาไทย วิชาภูมิศาสตร์ และวิชาจรรยา เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดีของชาติ หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีการเพิ่มเติมวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมมากขึ้น และค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้กว้างขวางและสอดคล้องกับบริบทสังคมมาเรื่อย จนในปี พ.ศ. 2521 เริ่มมีการนำวิชาสังคมศึกษามายูบรวมการเข้าเป็นรายวิชาเดียวกันในระดับมัธยม และปี พ.ศ. 2544 ได้กำหนดให้เป็นกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในหลักสูตรแกนกลาง จนมาถึงปัจจุบัน (สิริวรรณ ศรีพหล, 2554)

อย่างไรก็ตามในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งนับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 20 วิชาสังคมศึกษาในประเทศไทยได้มีการปรับเปลี่ยนในหลายมิติ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับประเทศและระดับโลก เช่น การปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการเรียนรู้ด้วยตนเอง (วรากรณ์ สามโกเศศ และคณะ, 2553) การนำกรอบทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 มาใช้ในการออกแบบหลักสูตร เช่น ทักษะการคิดขั้นสูง ทักษะชีวิตและอาชีพ ความรู้เท่าทันสื่อ สารสนเทศ เป็นต้น รวมถึงการบูรณาการแนวคิดพหุวัฒนธรรมศึกษา ความเป็นพลเมืองโลก การพัฒนาที่ยั่งยืน มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษา

ทั้งนี้จากการศึกษาปัญหาการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษาในประเทศไทยที่ผ่านมาพบประเด็นท้าทาย เช่น เนื้อหาหลักสูตรมีมาก แต่เวลาเรียนน้อย ครูยังใช้วิธีสอนแบบบรรยายมากกว่าการลงมือปฏิบัติ การเรียนการสอนยังขาดการเชื่อมโยงกับชีวิตจริงและปัญหาในท้องถิ่น ผู้เรียนขาดทักษะในการสืบค้นและประมวลข้อมูลด้วยตนเอง เป็นต้น ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นในการปรับปรุงและพัฒนาการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเฉพาะการปรับใช้วิธีสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ การใช้กรณีศึกษาและสถานการณ์ปัญหาในชีวิตจริง การส่งเสริมทักษะศตวรรษที่ 21 ควบคู่ไปกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง เพื่อเตรียมผู้เรียนให้พร้อมเผชิญกับความท้าทายในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อนในปัจจุบัน (พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และเพยาว์ ยินดีสุข, 2557)

5. ความมุ่งหมายของวิชาสังคมศึกษา

ความมุ่งหมายของวิชาสังคมศึกษาในอดีตของไทยนั้น มุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนให้เกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ใน 3 ด้านหลัก ๆ ได้แก่ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560; ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, 2552; ปริญญช พินุลสรารูธ, 2551)

1) ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) มุ่งพัฒนาความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาสาระทางสังคมศาสตร์ในแขนงต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา ปรัชญา ศาสนา เป็นต้น เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานในการทำความเข้าใจตนเอง สังคม และโลก

2) ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) มุ่งพัฒนาทักษะการคิด การปฏิบัติ การแก้ปัญหา การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง เช่น ทักษะการคิดวิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การคิดแก้ปัญหา การคิดสร้างสรรค์ ทักษะการสื่อสาร ทักษะการใช้เทคโนโลยี ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น เป็นต้น เพื่อให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) ด้านจิตพิสัย (Affective Domain) มุ่งพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองดีของสังคม โดยเฉพาะในสังคมไทยที่มุ่งเน้นให้เด็กไทยเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข เช่น มีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์สุจริต มีวินัย มีจิตสาธารณะ ความเป็นประชาธิปไตย เคารพสิทธิผู้อื่น มีจิตสำนึกรักท้องถิ่นและความเป็นไทย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความมุ่งหมายของวิชาสังคมศึกษาได้ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่โดยภาพรวมก็ยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้เรียนในด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย ควบคู่กันไป

ในปัจจุบันความมุ่งหมายของวิชาสังคมศึกษาได้ขยายขอบเขตและมีความซับซ้อนมากขึ้น (Reimers et al., 2016) สอดคล้องกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก นอกจากการพัฒนาด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัยแล้ว การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21 ยังต้องมุ่งเน้นการพัฒนาสมรรถนะ (Competency) ที่จำเป็นของผู้เรียนซึ่งครอบคลุมองค์ประกอบด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ ค่านิยม และคุณลักษณะอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) สำหรับการดำรงชีวิตในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่าง

รวดเร็วและไม่แน่นอน เช่น สมรรถนะในการคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณญาณ การแก้ปัญหาที่ซับซ้อน การสร้างสรรค์นวัตกรรม การสื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น การเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น การรู้เท่าทันสื่อและข้อมูลข่าวสาร การปรับตัวและยืดหยุ่น เป็นต้น

นอกจากนี้การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในปัจจุบันยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้เรียนให้มีความเข้าใจในประเด็นความท้าทายระดับโลก เช่น ความเหลื่อมล้ำ ความขัดแย้ง วิกฤตสิ่งแวดล้อม และมีความรับผิดชอบในฐานะพลเมืองโลก (Global Citizen) ที่มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเชิงบวก เคารพในความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (UNESCO, 2015) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) ขององค์การสหประชาชาติ ที่กำหนดเป้าหมายที่ 4.7 ที่ว่า “สร้างหลักประกันว่าผู้เรียนทุกคนได้รับความรู้และทักษะที่จำเป็นสำหรับส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมไปถึงการศึกษาสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนและการมีวิถีชีวิตที่ยั่งยืน สิทธิมนุษยชน ความเสมอภาคระหว่างเพศ การส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งความสงบสุขและไม่ใช้ความรุนแรง การเป็นพลเมืองโลก และความนิยมในความหลากหลายทางวัฒนธรรมและในส่วนของวัฒนธรรมต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ภายในปี พ.ศ. 2573” (UNESCO, 2023)

ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงบริบทเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นและประเทศ ผสานเข้ากับมิติความเป็นสากล ไม่ใช่การสร้างแบบแผนความคิดพฤติกรรมเดียวกันทั่วโลก โดยรวมแล้วความมุ่งหมายของวิชาสังคมศึกษาในปัจจุบันจึงมีความท้าทายมากขึ้น ต้องพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับการเป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่มีสติปัญญา รับผิดชอบ และตระหนักรู้ถึงบทบาทของตนในฐานะผู้สร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงที่ดีให้กับสังคม

6. ความสำคัญของวิชาสังคมศึกษา

วิชาสังคมศึกษา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาพลเมืองและสังคม เพราะช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน นำมาใช้ในการดำรงชีวิตในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเข้าใจและมีความสุข สามารถปรับตัว แก้ปัญหา และประพฤติตนได้เหมาะสม มีส่วนช่วยสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพ มีประสิทธิภาพ และรับผิดชอบต่อสังคมได้ (สมพร โตนวล, 2551) ซึ่งในโลกที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันมากขึ้น วิชาสังคมศึกษามีบทบาทสำคัญมากขึ้นในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพในศตวรรษที่ 21 เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้และมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศและโลกอย่างยั่งยืน (Byker et al., 2020)

สังคมศึกษาเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาทักษะการวิเคราะห์ประเด็นทางสังคม การคิดอย่างมีวิจารณญาณในฐานะพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ มีความคิดสร้างสรรค์ในการแก้ไขปัญหา สื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น ตลอดจนใช้ความรู้ความเข้าใจในการตัดสินใจในประเด็นสำคัญของชีวิต (NCSS, 2013) รวมถึงส่งเสริมให้ผู้เรียนตระหนักในความเป็นพลเมืองโลก มีทัศนคติที่เห็นอกเห็นใจ มีความเคารพในความหลากหลาย มีความสามารถในการแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ต่อความท้าทายของสังคมโลก สังคมศึกษาจึงมิใช่แค่เพียงการรู้หนังสือเท่านั้น หากแต่มีบทบาทสำคัญในการสร้างพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ มีความคิดอิสระ มีจิตวิญญาณแห่งประชาธิปไตย และเป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกแห่งอนาคต

ในโลกปัจจุบันที่มีความเสี่ยง ความไม่แน่นอน ความซับซ้อน และความคลุมเครืออย่างมาก การเรียนรู้สังคมศึกษาจึงเป็นหนทางสำคัญในการเตรียมความพร้อมให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถในการเผชิญความท้าทายในอนาคต โดยเฉพาะความสามารถในการคิดวิเคราะห์ คิดสร้างสรรค์ คิดแก้ปัญหา รวมทั้งมี

ทักษะการปรับตัว ยืดหยุ่น เรียนรู้ได้ตลอดชีวิต มีความฉลาดทางอารมณ์ มีภาวะผู้นำ และเข้าใจในมิติความแตกต่างทางวัฒนธรรม (Fadel, Bialik & Trilling, 2015) ซึ่งล้วนเป็นทักษะที่วิชาสังคมศึกษาสามารถพัฒนาให้กับผู้เรียนได้ สังคมศึกษาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างเสริมศักยภาพของประชากรและความมั่นคงของชาติในระยะยาว เป็นการวางฐานรากทางปัญญาและคุณธรรมที่เข้มแข็งเพื่อรองรับการพัฒนาในทุกมิติ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ให้เป็นไปอย่างสมดุลและยั่งยืน

7. อัตลักษณ์ของวิชาสังคมศึกษา

วิชาสังคมศึกษาเป็นสหวิทยาการที่บูรณาการความรู้จากสังคมศาสตร์ให้เหมาะสมกับผู้เรียน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดีของสังคม โดยสาระต่าง ๆ ที่นำมาบูรณาการจะมีความยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์โลก ปัจจุบันในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานแบ่งออกเป็น 5 สาระหลัก ได้แก่ 1) ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม 2) หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม 3) เศรษฐศาสตร์ 4) ประวัติศาสตร์ และ 5) ภูมิศาสตร์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560) ซึ่งการจัดการเรียนการสอนต้องอาศัย สื่อ วิธีการ และการประเมินที่เหมาะสมและมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนเป็นสำคัญ

นอกจากนี้สาระการเรียนรู้ของวิชาสังคมศึกษาได้เพิ่มมิติการศึกษาในประเด็นร่วมสมัยที่ท้าทายมากขึ้น เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืน สิ่งแวดล้อมศึกษา สิทธิมนุษยชนศึกษา สันติศึกษา เพศศึกษา พหุวัฒนธรรมศึกษา ความเป็นพลเมืองดิจิทัล ฯลฯ (Byker et al., 2020) ตลอดจนการใช้ประเด็นและกรณีศึกษาทางสังคมเป็นฐานในการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน เช่น การวิเคราะห์ กรณีศึกษาการทุจริตคอร์รัปชัน เพื่อพัฒนาสมรรถนะด้านคุณธรรมจริยธรรม หรือการวิเคราะห์กรณีศึกษาภาวะโลกร้อน เพื่อพัฒนาสมรรถนะด้านความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อัตลักษณ์สำคัญอีกประการของสังคมศึกษา คือการมีรากฐานมาจากองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ทำให้เนื้อหาสาระมีลักษณะของศาสตร์ที่อ่อนนุ่ม ต้องอาศัยการตีความ วิเคราะห์ และให้คุณค่า ไม่สามารถสรุปหาข้อยุติสากลได้เหมือนความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้นการเรียนสังคมศึกษาจึงเน้นให้ผู้เรียนใช้ความคิดเชิงวิพากษ์ สามารถวิเคราะห์ข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็น เปิดใจกว้างต่อความคิดที่หลากหลาย ใช้หลักเหตุผลและหลักฐานในการอภิปราย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อความเข้าใจที่ลุ่มลึกยิ่งขึ้น ไม่ใช่เพื่อยึดมั่นในมุมมองเดียว (Bermudez, 2015) การเรียนรู้สังคมศึกษาจึงเป็นกระบวนการสร้างนัยและให้ความหมาย (Meaning-making) ซึ่งผู้เรียนจำเป็นต้องเข้าใจว่าความรู้ทางสังคมเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างโดยมนุษย์ ภายใต้บริบทและอคติทางความคิดที่แตกต่างกันไป การตั้งคำถาม สะท้อนคิด และปรับเปลี่ยนกรอบความคิด จึงเป็นหัวใจของการเรียนรู้สังคมศึกษาในศตวรรษที่ 21

8. หน้าที่พื้นฐานของวิชาสังคมศึกษา

วิชาสังคมศึกษามีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคม โดยมีนักการศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงหน้าที่พื้นฐานของวิชาสังคมศึกษาไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งสามารถสรุปและวิเคราะห์ได้ ดังนี้ (ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์, 2552; ทิศนา ขัมมณี, 2555; พิชชาติ แก้วพวง, 2566; อธิติเดช น้อยไม้, 2560)

1) การถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม ความรู้ และค่านิยมที่จำเป็นแก่ผู้เรียน

สังคมศึกษามีหน้าที่สำคัญในการเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม ความรู้ และค่านิยมที่สำคัญของสังคมจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่ อันจะนำไปสู่การเห็นคุณค่า ภาคภูมิใจ และร่วมสืบสานมรดกเหล่านั้นให้คงอยู่ อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดวัฒนธรรมผ่านสังคมศึกษาไม่ควรเป็นไปในลักษณะ

ที่ตายตัวหรือเน้นการท่องจำ แต่ควรส่งเสริมให้ผู้เรียนมีการคิดวิเคราะห์ ตั้งคำถาม ตีความ และปรับใช้ มรดกเหล่านั้นให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

2) การจัดการศึกษาเกี่ยวกับสังคมศาสตร์

สังคมศึกษามีหน้าที่ในการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์ ทางสังคมต่าง ๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา ปรัชญา ศาสนา เป็นต้น โดยเน้นให้ผู้เรียนเข้าใจแนวคิด ทฤษฎี และวิธีการศึกษา ทางสังคมศาสตร์ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถอธิบาย ทำความเข้าใจ และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมได้ อย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ ยังต้องส่งเสริมการบูรณาการความรู้ระหว่างศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียน สามารถมองเห็นความเชื่อมโยงของสังคมในฐานะองค์รวม และนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการทำความเข้าใจ และแก้ไขปัญหาในชีวิตจริงได้

3) การพัฒนาทักษะการคิด ตัดสินใจ และแก้ปัญหา

สังคมศึกษามีหน้าที่ในการพัฒนาทักษะการคิดขั้นสูงของผู้เรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคิด อย่างมีวิจารณญาณ การคิดวิเคราะห์ การคิดเชิงระบบ การคิดสร้างสรรค์ รวมถึงทักษะในการตัดสินใจและ แก้ปัญหาอย่างเป็นขั้นตอนโดยใช้กระบวนการสืบสอบ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถเผชิญกับสถานการณ์ ที่ท้าทายในชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ การพัฒนาทักษะการคิดไม่ควรแยกขาดจากเนื้อหาสาระ แต่ควรจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการทักษะการคิดเข้ากับการศึกษาประเด็นหรือปัญหาในชีวิตจริง เพื่อให้ผู้เรียน เห็นคุณค่าและสามารถนำทักษะการคิดไปใช้ได้จริง

4) การวิพากษ์วิจารณ์สังคม

สังคมศึกษามีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้มีกระบวนการทัศนเชิงวิพากษ์ (Critical Paradigm) กล่าวคือ สามารถจับประเด็นปัญหา ตั้งคำถาม วิเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อเผยให้เห็น ความไม่เท่าเทียม ความอยุติธรรม และโครงสร้างทางอำนาจที่แฝงฝังอยู่ในสังคม อันเป็นอุปสรรคต่อการ พัฒนาที่ยั่งยืนและสันติสุขของมนุษย์ การวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าวไม่เพียงมุ่งเน้นการตำหนิหรือทำลายล้าง ระบบเดิม แต่ต้องนำไปสู่การสร้างจินตนาการใหม่ (Imagination) ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนจินตนาการถึงสังคม ทางเลือกหรือระบบใหม่ที่ดีกว่าเดิม และผลักดันให้เกิดการขับเคลื่อนเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

5) การพัฒนาบุคลิกภาพและการปรับตัวของผู้เรียน

สังคมศึกษามีหน้าที่ในการพัฒนาผู้เรียนในเชิงจิตวิทยา โดยเน้นการเสริมสร้างบุคลิกภาพ ที่ดี ทักษะการสื่อสารและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความฉลาดทางอารมณ์ (EQ) รวมถึงทักษะการปรับตัว ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ สามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสมและ มีความสุข นอกจากนี้ ยังต้องให้ความสำคัญกับการเห็นคุณค่าในตนเองและผู้อื่น การยอมรับ ความแตกต่างระหว่างบุคคล และการพัฒนาสัมพันธภาพที่ดีกับคนรอบข้าง อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกัน ในสังคมอย่างสันติ

6) การเสริมสร้างสำนึกพลเมืองและจิตสาธารณะ

สังคมศึกษามีหน้าที่สำคัญในการปลูกฝังสำนึกความเป็นพลเมือง (Civic Consciousness) อันได้แก่ การตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ และความรับผิดชอบของตนในฐานะสมาชิกของสังคม การเคารพในสิทธิผู้อื่น การยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักประชาธิปไตย การเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น (Active Citizen) ที่สนใจและมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมือง รวมถึงการมีจิตสาธารณะ (Public Mind) ที่พร้อมอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ทั้งนี้ การเสริมสร้างสำนึกพลเมืองไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในขอบเขต ของรัฐหรือประเทศเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการเป็นพลเมืองในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และ

ระดับโลก ที่มีความรับผิดชอบต่อการแก้ปัญหาของมนุษยชาติ เช่น ความยากจน ความขัดแย้ง สิทธิมนุษยชน การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น

7) การส่งเสริมการเรียนรู้และเข้าใจในความแตกต่างหลากหลาย

สังคมศึกษามีหน้าที่สำคัญในการส่งเสริมให้ผู้เรียนเรียนรู้ เข้าใจ และเคารพในความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา เพศสภาพ ชนชั้น และวิถีชีวิต ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมได้อย่างสันติ กระบวนการจัดการเรียนรู้ไม่ควรมุ่งแสวงหาวัฒนธรรมที่เป็นหนึ่งเดียวหรือครอบงำวัฒนธรรมอื่น แต่ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนตระหนักถึงคุณค่าและความงามของวัฒนธรรมที่หลากหลาย เปิดใจรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง และพร้อมที่จะเรียนรู้ซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจอันดีและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม

จากหน้าที่พื้นฐานทั้ง 7 ประการของวิชาสังคมศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่าสังคมศึกษามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนในมิติที่หลากหลาย ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ และพฤติกรรม เพื่อให้ผู้เรียนเติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเป็นปกติสุข และร่วมเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม ในการจัดการเรียนการสอนสังคมศึกษานั้น ครูผู้สอนไม่ควรมุ่งเน้นแต่เพียงการถ่ายทอดเนื้อหาสาระเท่านั้น แต่ต้องให้ความสำคัญกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ส่งเสริมการคิดขั้นสูง การแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง การลงมือปฏิบัติ และการประยุกต์ใช้ความรู้ในสถานการณ์จริง (ทศนา แคมมณี, 2564) นอกจากนี้ ยังต้องบูรณาการคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์เข้ากับการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการซึมซับและนำไปปฏิบัติได้จริงในวิถีชีวิต

นอกจากการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียนแล้ว การศึกษานอกสถานที่ ณ แหล่งเรียนรู้ทางสังคมต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งที่ครูผู้สอนไม่ควรมองข้าม เพราะจะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง เข้าใจและเห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น ส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และสร้างความตระหนักรู้ในฐานะสมาชิกของสังคมที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาสังคมให้ดียิ่งขึ้น

สุดท้ายนี้ แม้ว่าหน้าที่พื้นฐานของวิชาสังคมศึกษาจะมีความหลากหลาย แต่ทั้งหมดล้วนมีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการพัฒนามนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ทั้งด้านความคิด จิตใจ และการกระทำ ให้เป็นพลเมืองที่ดี มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น สังคม และโลก ครูผู้สอนจึงควรพิจารณาเลือกหน้าที่ต่าง ๆ ของวิชาสังคมศึกษามาใช้ให้เหมาะสมกับบริบท ความสนใจ และความต้องการของผู้เรียน เพื่อให้การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาบรรลุเป้าหมายในการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้านและมีประสิทธิภาพสูงสุด

เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้น ผู้เขียนได้สังเคราะห์ตารางแสดงแนวคิดเกี่ยวกับสังคมศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างไรตามลำดับช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งสามารถช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาการของแนวคิดสังคมศึกษาได้ชัดเจนและเป็นระบบมากขึ้น ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1.1 แนวคิดเกี่ยวกับสังคมศึกษามีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา

ประเด็น	แนวคิดดั้งเดิม	แนวคิดใหม่ในศตวรรษที่ 21
ความหมาย	เน้นการบูรณาการความรู้จากสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เพื่อสร้างพลเมืองดี	ขยายขอบเขตสู่การพัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 และสมรรถนะการเป็นพลเมืองโลก
ลักษณะหลักสูตร	แยกเป็นรายวิชา เน้นเนื้อหามากกว่ากระบวนการ	บูรณาการเป็นสหวิทยาการ เน้นการเรียนรู้เชิงรุกและการประยุกต์ใช้
จุดมุ่งหมาย	เน้นความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะพลเมืองดี	เพิ่มการพัฒนาสมรรถนะผู้เรียนเพื่อรับมือการเปลี่ยนแปลง และการมีจิตสำนึกสากล
พัฒนาการ	เริ่มต้นในวิชาหน้าที่พลเมืองและ จริยศึกษา พัฒนาตามยุคสมัยและนโยบายรัฐ	ปรับตัวสู่การบูรณาการกับประเด็นร่วมสมัย เช่น โลกาภิวัตน์ ความยั่งยืน พหุวัฒนธรรม
ความสำคัญ	เป็นกลไกขัดเกลาทางสังคมและหล่อหลอมอุดมการณ์ของชาติ	เพิ่มบทบาทในการเตรียมพลเมืองให้พร้อมรับมือความท้าทายในอนาคต
อัตลักษณ์	เป็นศาสตร์แห่งคุณค่า มุ่งเน้นถ่ายทอดความรู้และค่านิยม	เป็นศาสตร์แห่งการสร้าง ความหมาย มุ่งเน้นการตีความ คิดวิพากษ์ และสร้างการเปลี่ยนแปลง
หน้าที่พื้นฐาน	เน้นการสร้างพลเมืองดีตามค่านิยมและบรรทัดฐานสังคม	เพิ่มการพัฒนาทักษะ กระบวนการคิด และสมรรถนะการเป็นพลเมืองในระดับท้องถิ่น ประเทศ และโลก

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับสังคมศึกษามีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างมากในศตวรรษที่ 21 โดยขยายจากการมุ่งเน้นการสร้างพลเมืองดีภายในประเทศเป็นหลัก ไปสู่การพัฒนาพลเมืองให้มีสมรรถนะและความพร้อมในการเผชิญความท้าทายระดับโลก เน้นการบูรณาการความรู้ในลักษณะสหวิทยาการ ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การตีความ การประยุกต์ใช้ และการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อสังคม

อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ สิ่งสำคัญคือการรักษาสมดุลระหว่างความเป็นสากลกับการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นและประเทศ เพื่อไม่ให้หลงลืมรากเหง้าของตนเองไปในกระแสโลกาภิวัตน์ การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาจึงต้องมีความละเอียดอ่อนต่อประเด็นเหล่านี้ ผสานการมองทั้งระดับจุลภาคและมหภาคเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน เพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีความหมายและตอบโจทย์โลกในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างสมบูรณ์แบบ

หลักสูตรถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการศึกษา เป็นแผนแม่บทที่กำหนดเป้าหมาย เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดประเมินผล เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ การพัฒนาหลักสูตรจึงต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจถึงบริบทความเปลี่ยนแปลงของโลก ความต้องการของผู้เรียน สังคม และประเทศ เพื่อใช้เป็นฐานในการออกแบบและจัดทำหลักสูตรที่มีความสอดคล้องและเหมาะสม หลักสูตรมีความสำคัญในแง่ที่เป็นเครื่องมือกำหนดทิศทางการพัฒนาคนและประเทศ เป็นกลไกนโยบาย การศึกษาสู่การปฏิบัติ และเป็นเครื่องมือสร้างมาตรฐานและความเป็นเอกภาพ

หลักสูตรทุกหลักสูตร แม้จะมีความแตกต่างในรายละเอียด แต่ล้วนประกอบด้วยองค์ประกอบ พื้นฐานที่สำคัญ 4 ส่วนที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ได้แก่ 1) จุดมุ่งหมายหรือจุดประสงค์ ของหลักสูตร 2) เนื้อหาสาระที่ผู้เรียนจะได้เรียนรู้ 3) วิธีการจัดประสบการณ์การเรียนรู้หรือกิจกรรม การเรียนการสอน และ 4) การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ โดยองค์ประกอบทั้ง 4 นี้ต้องมีความสอดคล้อง และส่งเสริมซึ่งกันและกันมีระดับที่หลากหลาย ตั้งแต่ระดับนามธรรมที่เป็นแนวคิดอุดมการณ์ ไปจนถึงระดับ ปฏิบัติจริงที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน นอกจากนี้ยังมีการแบ่งระดับหลักสูตรตามการบริหารจัดการศึกษา ได้แก่ หลักสูตรระดับชาติที่เป็นกรอบแนวทางการจัดการศึกษาในภาพรวมของประเทศ หลักสูตรระดับท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่ และหลักสูตรระดับสถานศึกษาที่คำนึงถึงความต้องการเฉพาะ ของผู้เรียนในแต่ละโรงเรียน

ในศตวรรษที่ 21 ที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว หลักสูตรจำเป็นต้องมีลักษณะที่แตกต่าง ไปจากอดีต โดยมีลักษณะสำคัญได้แก่ 1) เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติและสร้างความรู้ ด้วยตนเอง 2) บูรณาการความรู้ข้ามศาสตร์ เพื่อสร้างการเรียนรู้เชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงกับชีวิตจริง 3) พัฒนาทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ที่จำเป็นต่ออนาคต เช่น การคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา การคิดสร้างสรรค์ การสื่อสารและทำงานร่วมกัน เป็นต้น และ 4) ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและโอกาส ในการเรียนรู้ของผู้เรียน

ในยุคนี้ สังคมศึกษามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะ ที่จำเป็นในการเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศและของโลก หลักสูตรสังคมศึกษาจึงต้องมีการปรับเปลี่ยน ไปจากเดิมที่เน้นเนื้อหาและการท่องจำ สู่การพัฒนาสมรรถนะและทักษะการคิดขั้นสูง ส่งเสริมการเรียนรู้ ที่บูรณาการกับชีวิตจริง ปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นพลเมืองโลก ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายผ่านกิจกรรมที่เน้นการคิด วิเคราะห์ และปฏิบัติจริง

ทั้งนี้การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาให้มีคุณภาพนั้น ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะครูผู้สอนที่ต้องมีความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่เหมาะสม พร้อมออกแบบและจัดการเรียนรู้ ที่มีประสิทธิภาพ สามารถตอบสนองต่อความแตกต่างหลากหลายของผู้เรียน และมีความสอดคล้องกับ เป้าหมายในการพัฒนาผู้เรียนและสังคมอย่างรอบด้านและยั่งยืน

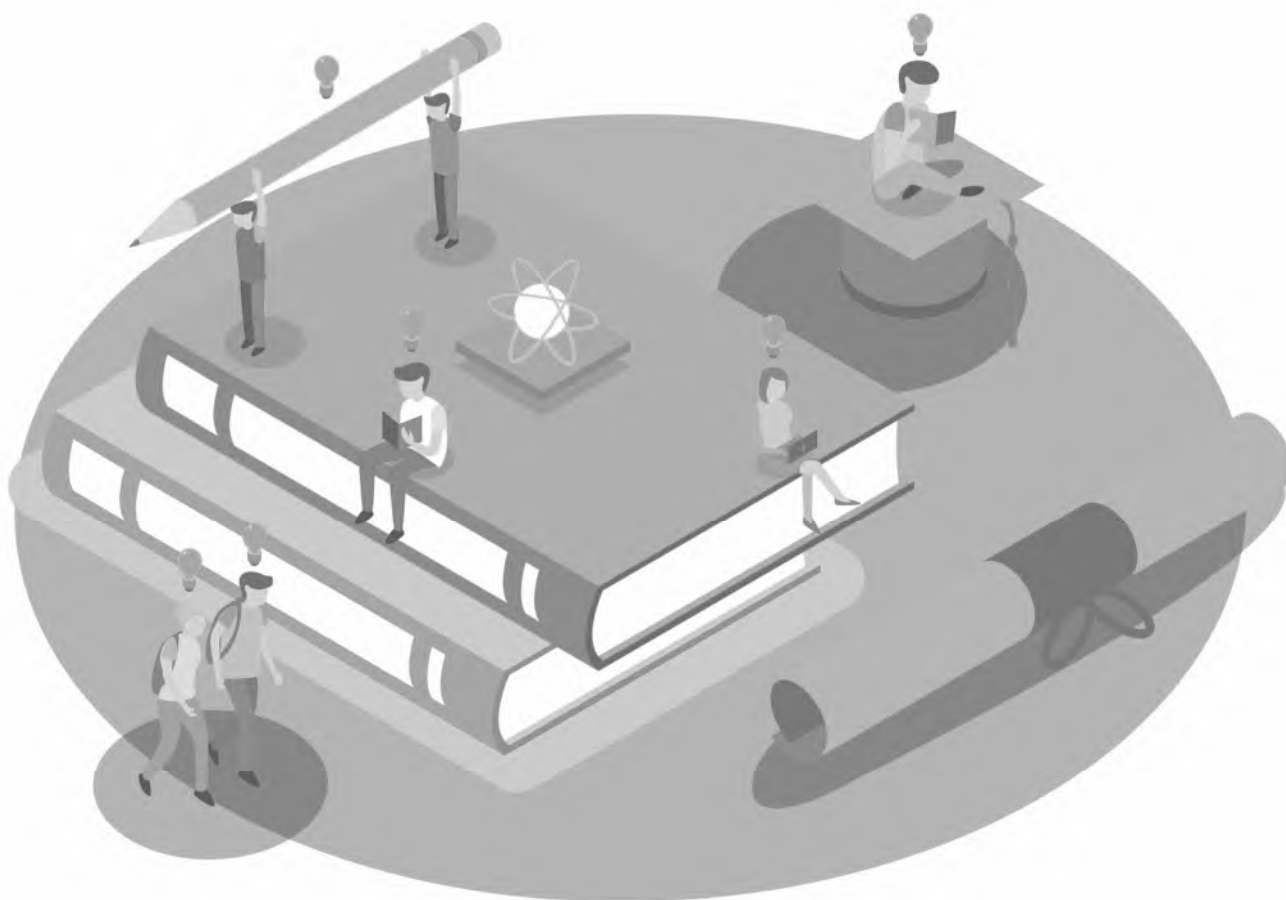
1. จงอธิบายความสำคัญของหลักสูตรต่อการจัดการศึกษาและการพัฒนาผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 พร้อมยกตัวอย่างประกอบ
2. หลักสูตรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญอะไรบ้าง และองค์ประกอบเหล่านั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไร จงอธิบาย
3. ลักษณะสำคัญของหลักสูตรสมัยใหม่ในศตวรรษที่ 21 มีอะไรบ้าง และแตกต่างจากหลักสูตรแบบดั้งเดิมอย่างไร จงวิเคราะห์
4. จงอธิบายบทบาทสำคัญของวิชาสังคมศึกษาต่อการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะของพลเมืองในศตวรรษที่ 21 และยกตัวอย่างแนวทางการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่ส่งเสริมคุณลักษณะเหล่านั้น
5. การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาและการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในปัจจุบันมีความท้าทายอย่างไรบ้าง และครูผู้สอนควรมีแนวทางในการรับมือกับความท้าทายเหล่านั้นอย่างไร จงวิเคราะห์และเสนอแนะ

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 (ฉบับปรับปรุง 2560)*. โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ชนสิทธิ์ สิทธิสูงเนิน. (2564). *การพัฒนาหลักสูตร*. มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ชัยวัฒน์ สุทธิรัตน์. (2559). *80 นวัตกรรมจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ* (พิมพ์ครั้งที่ 7). พิบาลานซ์ดีไซด์แอนปรินต์.
- ทศนา แคมมณี. (2564). *ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 25). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรียานุช พิบูลสรารุช. (2551). *ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการประยุกต์ใช้: โครงการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง*. พิจิตรา ธงพานิช. (2558). *วิชาการพัฒนาหลักสูตร หลักการ แนวคิด ทิศทาง แนวโน้ม* (พิมพ์ครั้งที่ 5). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- พิชาติ แก้วพวง. (2566). *การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และเพียว ยินดีสุข. (2557). *การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพฑูรย์ สีนารัตน์. (2563). *หลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ในยุคการศึกษา 4.0*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มารุต พัฒนา. (2567). *แนวคิดหลักการพัฒนาหลักสูตร* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศูนย์ผู้นำนวัตกรรมหลักสูตรและการเรียนรู้
- รุ่งทิภา จันทวัฒน์วงศ์. (2552). *การพัฒนาหลักสูตรและรูปแบบการเรียนการสอนที่มุ่งเน้นความสามารถ*. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วรารณ สามโกเศศ, ปรมะชัย หิรัญประดิษฐ์, ปิยาภรณ์ มั่นทะจิตร, และปกป้อง จันวิทย์. (2563). *เปิดโลกอนาคตการศึกษาไทย*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สัจด์ อุทรานนท์. (2532). *พื้นฐานและหลักการพัฒนาหลักสูตร* (พิมพ์ครั้งที่ 3). มิตรสยาม.
- สิริวรรณ ศรีพหล. (2554). *รายงานวิจัย เรื่อง การพัฒนาชุดฝึกอบรมทางไกล เรื่องการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาลักษณะความเป็นพลโลกของนักเรียนทุนอุดหนุนจากงบประมาณ แผ่นดินประจำ ปี 2551 ในโครงการบริการวิชาการแก่สังคม*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- สุมิตร คุณากร. (2523). *หลักสูตรและการสอน*. โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- อิทธิเดช น้อยไม้. (2560). *หลักสูตรและการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา*. โอ เอส พริ้นต์ติ้ง เฮาส์.
- Bermudez, A. (2015). Four tools for critical inquiry in history, social studies, and civic education. *Revista de Estudios Sociales*, 52, 102-118.
- Bourn, D. (2018). *Understanding global skills for 21st century professions*. Palgrave Macmillan.
- Byker, E.J., Good, A.J., Miller, E., & Kissel, B. (2020). Social Studies in the 21st Century: An Overview of the Current State of Social Studies. *Social Studies Journal*, 40(1), 3-12.
- Cruz, B.C., & Bermudez, P.R. (2020). Teaching social studies in an age of uncertainty: Developing a conceptual framework for a social justice-oriented global education. In *Rethinking Social Studies Education in the Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan.

- Dewey, J. (1956). *The School and Society*. University of Chicago Press.
- Dynnesson, T.L., Gross, R.E., & Berson, M.J. (2003). *Teaching and Learning in the Social Studies*. Pearson.
- Fadel, C., Bialik, M., & Trilling, B. (2015). *Four-dimensional education: The competencies learners need to succeed*. Center for Curriculum Redesign.
- Good, C. V. (1973). *Dictionary of Education*. McGraw Hill.
- Kivunja, C. (2015). Teaching students to learn and to work well with 21st century skills. *International Journal of Higher Education*, 4(1), 1-11.
- Morin, M.A., Gueltzow, D., & Mahony, D. (2020). Reframing social studies from a humanistic lens. In *Rethinking Social Studies Education in the Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan.
- National Council for Social Studies (NCSS). (2013). *The College, Career, and Civic Life (C3) Framework for Social Studies State Standards*.
- Preston, R. (1988). *Teaching Social Studies in the Elementary School*. Holt Rinehart and Winston.
- Reimers, F.M., Chopra, V., Chung, C.K., Higdon, J., & O'Donnell, E.B. (2016). *Empowering global citizens: A world course*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Saylor, J. G. & Alexander, W. M. (1974). *Planning Curriculum for Schools*. New York: Holt, Rinehart and Winton.
- Taba, H. (1962). *Curriculum Development: Theory and Practice*. Harcourt, Brace and World.
- Tyler, R. W. (1949). *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. The University of Chicago Press.
- UNESCO. (2015). Global citizenship education: topics and learning objectives. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2023). Sustainable Development Goal 4. Retrieved from https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/sdg4-data-digest-2019-en_0.pdf

บทที่ 2

ปรัชญา ทฤษฎี และแนวคิด กับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา

ปรัชญา ทฤษฎี และแนวคิด กับการพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษา

บทนำที่สำคัญ

การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในยุคปัจจุบัน ต้องอาศัยรากฐานความคิดและหลักการสำคัญจากปรัชญาและทฤษฎีทางการศึกษา เพื่อนำมากำหนดกรอบและแนวทางในการออกแบบหลักสูตรและการสอนให้สอดคล้องกับธรรมชาติผู้เรียน บริบทสังคม และเป้าหมายการศึกษา

บทนี้จะมุ่งศึกษาทำความเข้าใจในทัศนสำคัญของปรัชญา ทฤษฎี และแนวคิดที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา ได้แก่ 1) ปรัชญาการศึกษา 2) ปรัชญาสังคมศาสตร์ 3) ทฤษฎีจิตวิทยาการศึกษา 4) ทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ และ 5) ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งการศึกษาเนื้อหาเหล่านี้จะช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง มีกรอบความคิดพื้นฐานที่สำคัญ สามารถบูรณาการและประยุกต์ใช้องค์ความรู้ในการออกแบบและพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ ตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนและสังคม เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีพร้อมดำรงชีวิตและรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1. ความหมายของปรัชญา

การนิยามความหมายของปรัชญาตามรากศัพท์เดิมของคำว่า “Philosophy” นั้นมาจากคำภาษากรีก 2 คำสนธิกัน คือ Philos กับ Sophia คำว่า Philos หรือ Philia นั้นสื่อความว่า รักหรือความรัก (Love) ส่วนคำว่า Sophia นั้นหมายถึงความรู้ ความปรีชาญาณ (Wisdom) เมื่อรวมกันเป็น Philosophy แล้วจึงหมายถึง ความรักในปรีชาญาณ (Love of Wisdom) เนื่องจากชาวกรีกโบราณมักเรียกตนเองว่า “Wise Men” ซึ่งในสมัยต่อมา นักบุญโทมัส อาไควนัส (ค.ศ. 1225 - 1274) ได้ใช้คำว่า Philosophy มาแทนคำว่า “Wisdom” (ไพฑูรย์ สีนลารัตน์, 2555)

ดังนั้นความหมายของรูปศัพท์ Philosophy จึงเน้นไปที่ทัศนคติ นิสัย และความตั้งใจ โดยเน้นที่กระบวนการในการแสวงหาความรู้ นักปรัชญาตามความหมายรูปศัพท์ภาษาอังกฤษจึงหมายถึงผู้ที่สนใจแสวงหา อยากรู้ อยากเห็น และใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ ไม่ใช่ผู้ที่พอใจกับความรู้ที่ตนมีอยู่แล้ว นักปราชญ์หรือนักวิชาการที่แท้จริงคือผู้ที่มีความปรารถนาจะเรียนรู้และค้นหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตามในส่วนรูปศัพท์ภาษาไทยนั้นคำว่า “ปรัชญา” มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “ปร” (อุปสรรค) ซึ่งแปลว่า รอบ หรือ ประเสริฐ และ “ชญา” แปลว่า รู้ หรือ เข้าใจ ดังนั้นเมื่อรวมกัน “ปรัชญา” จึงหมายถึงความรอบรู้อันประเสริฐ ซึ่งเป็นคำที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อใช้แทนคำว่า “Philosophy” ในภาษาอังกฤษ (ชรินทร์ มั่งคั่ง, 2561)

ทั้งนี้ได้นักการศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเสนอความหมายของปรัชญาไว้ในหลายมุมมอง เช่น เนลเลอร์ (Kneller, 1964) กล่าวว่า ปรัชญาคือ แนวคิดที่เราเชื่อว่าเป็นที่สุด ซึ่งได้จากการคิดวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ส่วนลูกัส (Lucas, 1970) อธิบายว่า ปรัชญาคือ ทัศนคติของบุคคลที่มีต่อชีวิตและจักรวาล เป็นชุดปัญหาและทฤษฎีในการแก้ปัญหาเหล่านั้น รวมถึงเป็นความพยายามที่จะหาคำตอบจากสรรพสิ่ง ในขณะที่กู๊ด (Good, 1973) กล่าวว่า ปรัชญาคือศาสตร์ที่มีเป้าหมายเพื่อจัดระบบความรู้ สำหรับนำมาใช้อธิบายข้อเท็จจริงต่าง ๆ ให้เกิดความเข้าใจ

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาในความหมายเดิมและมุมมองของนักคิดต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องของความรัก ความปรารถนาอันแรงกล้าในการแสวงหาความรู้และความจริง เพื่อทำความเข้าใจสรรพสิ่งรอบตัวอย่างถ่องแท้ ด้วยการใช้ปัญญาและเหตุผลอย่างเป็นระบบและลึกซึ้ง โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ให้เกิดความกระจ่างแจ้ง

2. ความหมายของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษา (Philosophy of Education) เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาประยุกต์ที่ศึกษาวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ และสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และกระบวนการทางการศึกษาอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างกรอบความคิด หลักการ และแนวปฏิบัติในการพัฒนาการศึกษา โดยตั้งคำถามพื้นฐานเกี่ยวกับการศึกษา เช่น การศึกษาคืออะไร จุดมุ่งหมายคืออะไร ใครควรได้รับการศึกษา ควรจัดการศึกษาอย่างไร และใครควรมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ซึ่งนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้และพัฒนาแนวคิดทางการศึกษาที่หลากหลาย

นักการศึกษาและนักปรัชญาได้ให้ความหมายของปรัชญาการศึกษาไว้หลากหลาย เช่น Good (1973) ได้ให้ความหมายว่าเป็นการนำความรู้ทางปรัชญามาจัดระบบเพื่ออธิบายการจัดการศึกษา ตั้งแต่การกำหนดความมุ่งหมาย หลักการ วิธีการ และแนวทางแก้ปัญหา ในขณะที่ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ (2561) กล่าวว่า เป็นการวิเคราะห์ วิพากษ์การศึกษาอย่างรอบด้านและลึกซึ้ง เพื่อทำความเข้าใจแนวคิดหลัก

ความสำคัญ ความสัมพันธ์ และเหตุผลของการจัดการศึกษา ส่วน Noddings (2018) อธิบายว่าปรัชญาการศึกษาเป็นการนำแนวคิดและวิธีการทางปรัชญามาใช้ตั้งคำถาม วิเคราะห์ สังเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการศึกษา รวมถึงนำไปใช้กำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติเพื่อพัฒนาการศึกษาให้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคปัจจุบันและอนาคต

สรุปได้ว่าปรัชญาการศึกษาคือสาขาปรัชญาประยุกต์ที่นำความรู้และวิธีการทางปรัชญามาศึกษา วิเคราะห์ วิพากษ์ และสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงแนวคิด หลักการ ความสำคัญ กระบวนการ และความสัมพันธ์ของการศึกษากับชีวิตและสังคม นำไปสู่การกำหนดนโยบายและพัฒนาการศึกษาที่มีคุณภาพและทันสมัย

3. ความสำคัญของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษามีความสำคัญอย่างยิ่งในการวางรากฐานและกำหนดทิศทางของการจัดการศึกษา โดยเป็นกรอบแนวคิดที่ช่วยกำหนดองค์ประกอบต่าง ๆ ของการศึกษา ดังนี้ (กิตติมา ปรีดีดิถลัก, 2559; ทิศนา ขัมมณี, 2566; สมศักดิ์ ภูวิภาดาบรรณ, 2560)

3.1 กำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา ปรัชญาการศึกษาช่วยตอบคำถามพื้นฐานว่าการศึกษาควรมุ่งไปในทิศทางใด เช่น เพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สร้างพลเมืองที่ดีของสังคม ตอบสนองเศรษฐกิจ หรือสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ซึ่งจะเพื่อกำหนดทิศทางการจัดการศึกษาต่อไป

3.2 กำหนดเนื้อหาสาระของหลักสูตร ปรัชญาการศึกษาเป็นกรอบในการกำหนดเนื้อหาความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่ต้องจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ให้สอดคล้องกับเป้าหมาย พร้อมทั้งจัดลำดับความสำคัญและความเชื่อมโยงของเนื้อหา เพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้สิ่งที่จำเป็นอย่างเป็นระบบและมีความหมาย

3.3 กำหนดรูปแบบและวิธีการจัดการเรียนการสอน ปรัชญาการศึกษาเป็นพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบ เทคนิค วิธีการสอน และบทบาทของผู้สอนและผู้เรียน ให้สอดคล้องกับเป้าหมาย ธรรมชาติของเนื้อหา และลักษณะการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ปรัชญาสารัตถนิยม (Essentialism) มักเน้นบทบาทครูเป็นศูนย์กลาง ใช้วิธีบรรยายและให้ท่องจำ ส่วนปรัชญาพิพัฒนาการนิยม (Progressivism) เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติ ค้นคว้า ทดลอง สร้างความรู้ด้วยตนเอง ครูมีบทบาทกระตุ้นความคิดของผู้เรียน

3.4 กำหนดรูปแบบการวัดและประเมินผล ปรัชญาการศึกษาชี้นำรูปแบบและวิธีการวัดและประเมินผลการศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายและวิธีการจัดการเรียนการสอน เช่น ปรัชญาสารัตถนิยมมักเน้นการวัดผลเชิงปริมาณ ใช้ข้อสอบแบบเลือกตอบเพื่อวัดความรู้ความจำ ส่วนปรัชญาพิพัฒนาการนิยมมักเน้นการประเมินตามสภาพจริง ใช้วิธีการหลากหลาย เช่น สังเกต สัมภาษณ์ ตรวจผลงาน ทดสอบภาคปฏิบัติ เพื่อประเมินพัฒนาการด้านความคิด ทักษะ และเจตคติของผู้เรียนเป็นระยะ และใช้ผลเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน

3.5 กำหนดบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทางการศึกษา ปรัชญาการศึกษาที่มีความสำคัญในการกำหนดบทบาทและความสัมพันธ์ของบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ว่าควรมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอย่างไร เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ เกิดประสิทธิผล และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม เช่น ปรัชญาพิพัฒนาการนิยม (Progressivism) และอัตถิภาวนิยม (Existentialism) เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มีอิสระในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้ ครูเป็นผู้ชี้แนะมากกว่ากำหนดความคิด ส่วนปรัชญาปฏิรูปนิยมเน้นให้โรงเรียนเป็นแหล่งฝึกประชาธิปไตย โดยชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดเป้าหมายการศึกษา ครูและนักเรียนเรียนรู้